

POLITIKA I MEMORIJA: HLADNI RAT I VRIJEDNOST JUGOSLAVENSKE REVOLUCIJE

Tatjana Jukić

Sažetak: Uz pretpostavku da se hladni rat formira u uvjetima memorije Drugog svjetskog rata, čak kao stanovita memorija Drugog svjetskog rata, Drugi svjetski rat u Jugoslaviji za tu memoriju ima posebnu, strukturnu vrijednost, jer se realizira i kao komunistička revolucija. To je važno ne samo zato što zapadni saveznici rat u Jugoslaviji vide stoga kao aktivnu sablast Oktobra (pa onda i kao aktivnu sablast vlastite politike u Prvom svjetskom ratu), već i zato što sama logika komunističke revolucije, s polazištem u Marxovoj filozofiji, zahtijeva upravo takvu intervenciju u postojeće režime sjećanja i pamćenja. U svome prilogu analiziram memoarske zapise pripadnika britanskih vojnih misija pri partizanima, prije svih Fitzroyja Macleana, ali i memoare Winstona Churchilla, kao tekstove koji svjedoče o takvoj logici. S tim u vezi zanima me ponajprije mogućnost da se hladnoratovska (bio)politika u pedesetima i kasnije formira oko intervencija u memoriju karakterističnih zapravo za komunističku revoluciju. Time se ujedno otvara pozicija za analizu specifične (bio)politike onoga što tek zahvaćamo kao postsocijalizam.

Ključne riječi: komunistička revolucija, hladni rat, memorija, (bio)politika

---

Ni jedan opis književnosti koja nastaje u vrijeme socijalizma, u Hrvatskoj ali uopće u bivšoj Jugoslaviji, ne može isključiti specifičnu političku logiku hladnog rata. Štoviše, upitno je u kojoj je mjeri legitiman analitički zahvat u kulturnu proizvodnju u najširem smislu (u najšire shvaćene prikazivačke prakse, pa onda i u djelokrug takozvane inteligencije i kulturnih elita), u periodu od završetka Drugog svjetskog rata pa sve do kraja 1980-ih, koji ne računa na specifične uvjete hladnog rata.

U jugoslavenskom slučaju, to se posebno jasno vidi na primjeru 1948. godine i rezolucije Informbiroa. Titovo “ne” Staljinu nezamislivo je izvan geopolitičkih podjela i interesa konstitutivnih za hladni rat. Zauzvrat, Titov prekid sa Staljinom doveo je do strukturnih promjena u kulturnoj politici u Jugoslaviji poslije 1948, ponajprije možda kad je riječ o prikazima i analizi Drugog svjetskog rata.

Ta strukturna promjena neodvojiva je od zahtjeva koji se postavio pred cjelokupnu zajednicu, da se praktički preko noći rekonstituiraju dugo stvarana slika o vezi sovjetske Rusije i mašinerije revolucije. Što znači da rezolucija Informbiroa pretpostavlja masivnu intervenciju u memoriju, i to memoriju zajednice, memoriju oko koje se zajednica okuplja, to jest

u pamćenje formativno za zajednicu. S druge strane, kao pamćenje formativno za *zajednicu*, ta se memorija već unaprijed postavlja kao političko pitanje, pa rezolucija Informbiroa otvara pitanje sprege politike i memorije i prije nego što odredi sovjetsku Rusiju kao svoj predmet.

Do koje je mjere specifična sprega politike i memorije, koju povezujemo s 1948. godinom, obilježila dekade u dolasku (zapravo sve vrijeme hladnog rata u bivšoj Jugoslaviji) pokazuje mjesto što ga u kulturnoj memoriji toga vremena zauzima Goli otok.¹ Goli otok bez dvojbe je najmasivnija trauma u periodu koji spominjem; ujedno, Goli otok bio je logor uspostavljen upravo radi discipliniranja memorije, u kontekstu rezolucije Informbiroa. Analiza Golog otoka tako zahtijeva da se, možda prije svega, u obzir uzme njegova specifična mnemička struktura: da se u obzir uzme Goli otok kao mjesto gdje se prepleću i međusobno uvjetuju kriminalizacija memorije i njezina patologizacija. Drugim riječima, Goli otok je mjesto gdje se memorija zahvaća kao kriminalna i kažnjiva, kao podloga za nadzor i discipliniranje, ali ujedno kao mjesto gdje se takva intervencija u pamćenje ne može zahvatiti nego kao patologija, jer dovodi, pokazat će se, do masivne i neproradive traume.

Koliko je takva dinamika utjecala na dekade u dolasku možda najzornije pokazuje činjenica da se sredinom 1980-ih, dakle, upravo u vrijeme kad se svode računi hladnog rata i priprema teren za njegovu obustavu, u Jugoslaviji snima niz istaknutih filmova koji teže proraditi rezoluciju Informbiroa, i to kao mnemički sindrom: *Otac na službenom putu* Emira Kusturice (1985.), *Sretna nova 1949.* Stoleta Popova (1986.), *Večernja zvona* Lordana Zafranovića (1986.), da spomenem samo neke. S jedne strane, takva filmska konstelacija pokazuje da se sve to vrijeme, od 1948. godine do sredine 1980-ih, taj sindrom nije bio proradio: da je sve to vrijeme bio formativan za kulturnu memoriju socijalizma, što znači da se kulturna memorija socijalizma sve vrijeme formirala u stvari oko sindroma, i to sindroma koji je svoju koherenciju našao u sprezi kriminalizacije i patologizacije memorije. S druge strane, ispostavlja se da je prorada upravo toga sindroma bila nužna da bi se sveli računi hladnoga rata u Jugoslaviji, s implikacijom da hladnome ratu iz jugoslavenske perspektive nije moguće analitički pristupiti ako se pritom (psiho)analitički ne zahvati pamćenje rezolucije Informbiroa; otud, uostalom, masivno i masovno javno prepoznavanje spomenutih filmova kao iznimno i posebno vrijednih.²

¹ Za detaljnije recentne analize Golog otoka vidi Ugo VLAISAVLJEVIĆ, *Lepoglava i univerzitet. Ogledi iz političke epistemologije*, Sarajevo 2003. i Renata JAMBREŠIĆ KIRIN, *Dom i svijet. O ženskoj kulturi pamćenja*, Zagreb 2008., posebno 80.-124.

² Osim Zlatne arene za najbolji film i režiju na 32. pulskom festivalu, *Otac na službenom putu* na istom festivalu dobio je i Zlatnu arenu za scenarij (Abdulah Sidran), za glavnu mušku i žensku ulogu (Miki Manojlović, Mirjana Karanović), te nagradu kritike «Milton Manaki», kao i nagradu gledatelja (Zlatna vrata Pule). Nadalje, bio je nominiran i za Oscara, u kategoriji najboljeg stranog filma, te je osvojio Zlatnu palmu u Cannesu, i Zlatni globus za najbolji strani film. Već iduće godine *Sretna nova 1949.* osvojiti će na 33. pulskom festivalu Zlatnu arenu za najbolji film i za scenarij (Gordan Mihić), a *Večernja zvona* Zlatnu arenu za režiju i za glavnu mušku ulogu (Rade Šerbedžija). Pri čemu valja napomenuti da je Zafranović *Večernja zvona* snimio prema scenariju Mirka Kovača, kao adaptaciju Kovačeva romana *Vrata od utrobe* (1978.). Naime, Kovač je napisao scenarij i za *Lisice* Krste Papića (1969.), prvi film čija priča otvoreno problematizira obračun sa Staljinovim simpatizerima u Jugoslaviji 1948. Namjerno ističem masivnost i masovnost javnog prepoznavanja spomenutih filmova kao posebno vrijednih: jer masivnost i masovnost, kako nagrada tako i filmova, upućuju da njihova posebna, dodana, javna vrijednost svoju koherenciju nalazi izvan pojedinoga filma. Što znači da su sami ti filmovi istodobno bili pod prijetnjom uvjeta vlastite fabule, ali, također, da film (sama logika filmskoga, logika filmske koherencije) otvara općenitije pitanje memorije kao kriminalne i kao patologije. Drugim riječima, slučaj jugoslavenskih filmova iz sredine 1980-ih, o rezoluciji Informbiroa, provocira pitanje može li se memorija kakvu implicira film uopće zahvatiti, osim kao prijetnja.

Za tu dinamiku svakako je indikativno što je i testamentalno djelo Danila Kiša upravo *Goli život*, troipolsatni film o pamćenju Golog otoka. Kiš ga je snimio 1989. s režiserom Aleksandrom Mandićem, svega nekoliko mjeseci prije smrti, ali nije doživio da film vidi u cijelosti. Na tragu dokumentarnog filma *Shoah* Claudea Lanzmanna iz 1985. godine, Kiš u njemu, tokom boravka u Izraelu, intervjuira dvije nekadašnje zatvorenice na Svetom Gr-guru (ženskoj sastavnici logorskog kompleksa s centrom na Golom otoku).³ Indikativno je također što je Kiš isprva odbijao pisati o Golom otoku, jer je, prema svjedočenju Györgya Konrada, smatrao da je to 1980-ih postalo pomodno, da su knjige o logorima pod prijetnjom inflacije; ipak, kaže Konrad, te dvije žene su ga “uzbudile svojim pričama”.⁴

Ovdje, to je važno jer se narativni korpus Danila Kiša formira oko dviju velikih trauma 20. stoljeća: Holokausta za vrijeme Drugog svjetskog rata i, kasnije, staljinističkih progona u Sovjetskom Savezu od 1930-ih nadalje. Naime, i Holokaust i gulag svoju koherenciju nalaze u mreži logora, a upravo specifični uvjeti tih logora odredili su poslije smjer u kojem će se razvijati ne samo proučavanje traume i kulturne memorije, već uopće recentna filozofija i kritička teorija. Moglo bi se, dakle, reći da humanističke znanosti poslije Drugog svjetskog rata vlastitu koherenciju nalaze u pokušaju da zahvate uvjete, ako već ne logiku, mreže logora, ili logora kao mreže, već zato što takva mreža redefinira samo pitanje života i granice ljudskoga.

Kad Kiš, obilježen takvim korpusom, pred smrt pristaje raditi na pamćenju Golog otoka (kad Kiš pred smrt pristaje na Goli otok?), on uključuje golootočku problematiku u taj općenitiji interes za koncentracijske logore u 20. stoljeću; u skladu, uostalom, s činjenicom da se jugoslavenska 1948. ne da zahvatiti izvan općenitije logike hladnog rata. Praksa sprežanja Golog otoka s mrežama logora u totalitarnim režimima, prije svega s gulagom, kasnije se uvriježila, nerijetko uz izostanak kritičke perspektive. Ipak, *Goli život* ostaje privilegirana pozicija za pristup komparativnoj analizi golootočke traume, ponajprije zato jer sama koherencija Kiševa korpusa ovisi o zamislivim relacijama mreža logora. A to je manjak što ga ostale komparativne analize golootočke traume, čak i one gdje ne izostaje kritička perspektiva, teško mogu nadoknaditi.

Otud posebna, strukturna vrijednost Kiševih opaski o logici tih relacija. Naime, kaže Kiš, njegov interes za gulag (interes koji će 1976. rezultirati *Grobnicom za Borisa Davidoviča*, ali i *Časom anatomije*, knjigom eseja i polemika iz 1978.) ponajprije je platforma za *kritičku proradu* ranije opsesije Holokaustom i gubitkom oca u nacističkom koncentracijskom logoru. Tako, kad 1976. komentira *Grobnicu za Borisa Davidoviča*, Kiš napominje:

Svojom sam posljednjom knjigom napustio teren prepoznatljivih činjenica, koordinatni sistem vrednosti gde je naratorsko Ja dovoljan garant istinitosti, a sećanje, makar kao dešifrovanje infantilnih stresova, izgubilo je svaku vrednost. (...) Put je, dakle, jasan, zvali to angažovanošću ili kako drugo: od prvog lica jednine (*Rani jadi, Bašta, Pepeo*), preko trećeg lica (*Peščanik*), do trećeg lica množine: oni. Možda je to ono što nazivate angažman. To proširivanje ne samo krugova realnosti, nego i obaveza koje iz takvog zahvata nastaju.⁵

³ Dvije Kiševe svjedokinje/ kazivačice bile su Ženi Lebl i Eva Panić-Nahir, a film je razdijeljen u četiri epizode. O postupcima zahvaljujući kojima *Goli život* odstupa od Lanzmannova modela i podvrgava ga kritici vidi Davor BEGANović, *Pamćenje traume. Apokaliptična proza Danila Kiša*, Zagreb-Sarajevo 2007., 284., 286.

⁴ Konrad prema D. BEGANović, *Pamćenje traume*, 285.

⁵ Vidi Danilo KIŠ, *Gorki talog iskustva*, (prir. M. Miočinović), Beograd 1991., 75.

Ne radi se, dakle, o tome da su Holokaust i gulag za Kiša sumjerljivi. Upravo suprotno, gulag je mjesto gdje se pomiče granica pamćenja pripovjednoga "ja" i mobilizira se kao primjerni prostor političkoga.

Nekoliko je važnih implikacija te pretpostavke. Prvo, to zapravo znači da se gulag za Kiša mobilizira kao primjerni prostor političkoga tek kad pomakne granice pamćenja pripovjednoga "ja". Naravno, iz toga proizlazi da je političko u stvari liminalno stanje onoga što "ja" zahvaća ili proizvodi kao memoriju; da se političko ne da urediti kao memorija, ako taj poredak računa na "ja", jedninu, nepovredivost sebe. Drugo, i Kiš tako, ispostavlja se, kreće od memorije kakvu opisujem kad govorim o rezoluciji Informbiroa: ako je pamćenje formativno za množinu, za "oni", za *zajednicu*, ta se memorija već unaprijed postavlja kao političko pitanje, ili, kako Kiš kaže, kao angažman. Pri čemu nije nevažno što "ja" takav angažman ne može zahvatiti nego kao dug i prijetnju, u onoj mjeri u kojoj je "ja" tim pomakom memorije *obavezano* i *obezvrijeđeno*. I treće, takva relacija Holokausta i gulaga razotkriva Holokaust kao problemski kompleks nerazrješiv unutar logike političkoga; istom mjerom, takva relacija Holokausta i gulaga razotkriva gulag kao traumatsko mjesto upravo političkoga.

Nadalje, Kiš sugerira da su takva prijetnja i takva memorija konstitutivne za samu književnost, kad memoare Karla Štajnera, *7000 dana u Sibiru*, izdvaja kao jednu "od najboljih knjiga naše posleratne reči", te napominje: "Da je bilo sreće, mi bismo danas mesto mase papirnatih romana, romančina i romančića imali jednu bogatu memoarsku literaturu, jedan ogranak književnosti koji smo, eto, pretvorili u staru hartiju".⁶

Zato ni Goli otok za Kiša nije naprosto sumjerljiv s logorima Holokausta, pa čak ni s gulagom, već je mjesto gdje se i opet pomiče granica pamćenja. Štoviše, s obzirom da je *Goli život* film, Kiš ovdje pomiče možda prije svega granice pamćenja same književnosti, s implikacijom da je film granica pamćenja književnosti, odnosno da je film liminalno stanje onoga što književnost zahvaća ili proizvodi kao memoriju. Kao granično stanje književnog pamćenja, film tako i kod Kiša otvara općenitije pitanje memorije kao kriminalne i kao patologije, ujedno pitanje može li literatura (pa i ona memoarska) uopće zahvatiti memoriju kakvu implicira film, osim kao prijetnju.

Svi ti različiti pomaci reflektiraju se zauzvrat kao stanovita nesmjestivost logora u geografskom smislu. Kao otok, Goli otok bi trebao sugerirati upravo geografsku odjelitost, geografsku definiciju, upravo smjestivost logora. Ipak, Kiševe kazivačice bivše su zatvorenice sa Svetog Grgura, otočića kamo se logorski kompleks bio proširio za žene. Logor tako rizomatski nadrasta geografsku definiciju, pa je arhipelag njegova logična slika.

Naravno, arhipelag priziva u pamćenje poznatu sintagmu Aleksandra Solženjicina, o Arhipelagu Gulag; sintagmu koja se u memoarskoj literaturi s područja bivše Jugoslavije nerijetko parafrizira kao "arhipelag Goli".⁷ Za ovu problematiku, međutim, jednako je indikativno što Gilles Deleuze, na primjer, arhipelag opisuje kao primjernu figuru političkoga, i to zato što arhipelag nije slagalica, čiji jednom složeni komadi teže rekonstrukciji cjeline, "već je prije zid od slobodnih, cementom nepovezanih kamenova, gdje svaki element vrijedi za sebe ali i kroz relaciju s drugima".⁸ S jedne strane, ta Deleuzeova slika potvrđuje

⁶ *Isto*, 83.

⁷ Zanimljivo je primijetiti da je u osnovi te parafraze aliteracija, to jest sličnost po zvučanju sovjetske birokratske kratice *gulag* i hrvatskoga toponima *Goli*. Istodobno, odnos glasova u aliteraciji, kao retoričkoj figuri, odgovara upravo slici arhipelaga.

⁸ Gilles DELEUZE, *Critique et clinique*, Pariz 1993., 110.

gulag kao traumatsko mjesto upravo političkoga. S druge, Deleuzeova aluzija na suhozid, čija struktura odgovara slici arhipelaga, priziva u pamćenje mediteranski imaginarij, pa se stječe dojam da je sama konfiguracija dalmatinskog prostora, s njegovim arhipelazima i suhozidima, logično prizorište političkoga (kao traume).⁹

Usto, ta nesmjestivost logora u geografskom smislu, koja zapravo implicira stanovitu svesmjestivost, implicira također logor kao totalizacijsku gestu. Kako će to reći Giorgio Agamben u utjecajnoj studiji o sprezi koncentracijskih logora, politike i golog života, “upravo je radikalna transformacija politike u oblast golog života (to jest, u logor) legitimirala i nužno zahtijevala totalnu dominaciju. Samo zato što se politika u našem vremenu posve transformirala u biopolitiku bilo je moguće da se politika konstituira kao totalitarna politika u dotad nepoznatoj mjeri”.¹⁰

Kad govori o konstituciji politike kao totalitarne, u dotad nepoznatoj mjeri, Agamben međutim istodobno opisuje zapravo uvjete hladnoga rata. Hladni rat, naime, pretpostavlja dotad nepoznatu totalizaciju geopolitičkoga: on je nezamisliv izvan svoje globalnosti. Riječ je o političkoj logici koja teži isključiti uopće mogućnost sebi strane pozicije, odnosno samu mogućnost isključenja. (Što već na početku, logično, vodi prema dekonstrukciji geopolitičkoga i ekspanziji hladnoga rata u svemir, ali i do hladnoga rata kao naglašeno biopolitičke prijetnje, s njegovim fantazmama o nuklearnom oružju i totalnom uništenju života. U tome smislu koncentracijski logor zapravo je primjerna figura političke logike u podlozi hladnoratovskoga.) Već zato Jugoslavija, kao prije svega politički ustroj, a onda i svaki modalitet odnosa inteligencije i vlasti, *strukturno* ovisi o uvjetima hladnog rata, i već zato svaka analiza Jugoslavije tokom hladnoga rata zahtijeva komparativni pristup.

Nadalje, ako odnos inteligencije i vlasti u tome periodu zadaje specifična politička logika hladnoga rata, to pretpostavlja da se sam djelokrug inteligencije unaprijed locira unutar političkoga, već ondje gdje se politika formira oko specifične logike, ili pak oko tipa inteligencije. Aludiram ovdje prije svega na radove Jean-Pierrea Vernanta i Marcela Détienna o specifičnoj strukturi inteligencije kod starih Grka, dakle, u rodnome mjestu politike i političkoga; Vernant i Détienne je opisuju kao lukavu inteligenciju, kao tip lukavosti i domišljatosti, koji antička filozofija mora obezvrijediti da bi se uopće uspostavila, kao disciplina, ali koji preživljava u oblastima kakve su ratovanje, trgovina i *politika*.¹¹ Naravno, to ne znači da se specifična logika političkoga da svesti na spomenutu strukturu domišljatosti; ipak, vrlo je indikativno što tip inteligencije kakav opisuju Vernant i Détienne, a koji preživljava u trgovini, ratovanju i *politici*, odgovara zauzvrat u velikoj mjeri onome što Michel Foucault, i to u predavanjima o rođenju *biopolitike*, opisuje kao *tip racionalnosti* u podlozi koncepta moderne države, uprave i vlasti.¹²

Dakle, na mjestu barem potencijalne opozicije između intelektualaca i vlasti nazire se strukturalna sprega politike i inteligencije. Naravno, ta se sprega ne da ograničiti na hladni rat, već je formativna za svaku politiku; ipak, hladni rat, kao politika koja sebe definira kao

⁹ Podsjetila bih da neki od najvažnijih hrvatskih filmova o traumi političkoga u socijalizmu računaju upravo na taj strukturalni afinitet dalmatinskog prostora i traume političkoga: među inima, već spomenute *Lisice* Krste Papića, te *Prometej s otoka Viševice* Vatroslava Mimice (1964). Indikativno je također da oba takvu interakciju naglašeno povezuju s uvjetima grčke tragedije.

¹⁰ Giorgio AGAMBEN, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford 1998., 120.

¹¹ Vidi Jean-Pierre VERNANT i Marcel DÉTIENNE, *Lukava inteligencija u starih Grka*, Zagreb 2000., 7.

¹² Vidi Michel FOUCAULT, *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978-1979* [*Naissance de la Biopolitique: Cours au Collège de France, 1978-1979*], (ur. M. Senellart), New York 2008., 3.-10.

globalnu ili čak postglobalnu, i koja teži isključiti uopće mogućnost sebi strane pozicije, ili mogućnost isključenja, takav odnos politike i inteligencije nužno pretpostavlja svakom drugom kritičkom interesu. I upravo zato što hladni rat strukturnu spregu politike i inteligencije pretpostavlja svakom drugom kritičkom interesu, intelektualac se u tome periodu zapravo drugačije ne može ni zamisliti: njega zadaje odnos prema političkoj logici i prema vlasti, on jest intelektualac jedino naspram vlasti. Za tu je situaciju egzemplarna Hannah Arendt, ne samo zato jer njezin otklon od filozofije u korist političke teorije svjedoči zapravo o nemoći filozofije da zahvati tu specifičnu inteligenciju koju Vernant i Détiene lociraju u politici, već i zato što Arendtini tekstovi o totalitarizmu provociraju u konačnici analizu totalizacijske geste samoga hladnog rata.¹³

Pri čemu je važno što je hladni rat zapravo mnemički režim: on se formira oko pamćenja Drugog svjetskog rata, te se organizira kao kontraarhiv političkih problema koje Drugi svjetski rat nije uspio riješiti, pa čak ni reorganizirati. Problemi koje Drugi svjetski rat nije uspio riješiti, pa čak ni reorganizirati, međutim, daju se svesti na jedan zajednički nazivnik, a to je komunizam kao prijetnja, to jest prijetnja komunističke revolucije. S obzirom da je nosiva pretpostavka komunističke revolucije upravo sistemska intervencija u postojeće režime memorije, to bi značilo da se hladni rat formira zapravo pod uvjetima komunističke revolucije. Usto, kad opisujem komunističku revoluciju kao prijetnju, pritom ne mislim da je ona bila prijetnja samo za zapadne saveznike, već je to bila, jednako ako ne i više, upravo za socijalističke države u Istočnom bloku, u onoj mjeri u kojoj socijalistički državni aparat mora potisnuti mesijanski impuls revolucije (i specifičnu memoriju kakvu implicira mesijansko) da bi uopće formirao organe vlasti i legitimirao se kao *raison d'État*. U tome smislu, staljinistički gulag i jugoslavenski Goli uistinu su traumatska mjesta upravo političkoga: jer reflektiraju potrebu države da kriminalizira i patologizira, unutar organa vlasti, vlastitu političku memoriju koja ne podliježe organizaciji i arhivu.

Zato bi se moglo reći da hladni rat odgovora u stvari onome što Jacques Derrida opisuje kao groznicu arhiva: stalnoj, strukturnoj prijetnji memoriji kao redu i poretku.¹⁴ Hladni rat zato je u jednakoj mjeri prijetnja arhivu koliko i podsjetnik da je arhiv (samo) obećanje takvog poretka, odnosno da arhivsko valja shvatiti prije svega kao obećanje uređene memorije, odnosno memorije kao poretka. Svakako je simptomatična retorika ovdje: *hladni* rat prijeti arhivu poput groznice ili *vrućice*. Te figure, međutim, ne teže opisu rata i arhiva kao sistema usporedivih s organizmom; prije se radi o mogućnosti da se organizam i organsko opišu kao termodinamička mašinerija istoga reda kao rat. Već tu se nazire *biopolitičko* hladnoga rata.

A ako se formira oko neuspjeha da se memorija komunizma proradi (unutar arhiva, historiografije, filozofije), i to sada kao rezidualna memorija svjetskog rata, hladni rat opisiv je zapravo kao traumatsko pamćenje svjetskog rata, kao traumatska memorija, štoviše, kao totalizirajuće pamćenje traume. Zato se postavlja pitanje može li se problematici hladnog rata i, specifičnije, odnosu inteligencije i vlasti u tome vremenu, pristupiti drugačije osim kao traumatskoj memoriji, i nije li fundamentalno manjkav svaki pristup toj temi koji ne uzima u obzir specifičnu strukturu pamćenja traume. Što tada priziva psihoanalizu, i vodi prema pitanju je li hladnom ratu uopće moguće analitički pristupiti ne uzmu li se u obzir psihoanalitički protokoli.¹⁵

¹³ Čemu valja dodati da Agamben citirani argument o konstituciji politike kao totalitarne razvija upravo iz pretpostavki Arendtine studije o totalitarizmu.

¹⁴ Usp. Jacques DERRIDA, *Mal d'Archive. Une impression freudienne*, Pariz 1995.

¹⁵ Nimalo slučajno, spomenuta Derridina studija o groznici arhiva podnaslovljena je *Frojdovska impresija*.

Takvu sistemsku traumu omogućuje zauzvrat totalizacija geopolitičkoga, koju hladni rat preuzima od svjetskog rata: možda manje uspješno od hladnoga (i u svakom slučaju kraće), i Prvi i Drugi svjetski rat su svjetski, također se, dakle, koncipiraju kao totalizacijska gesta, ili barem kao fantazma o ratu kao totalizacijskoj gesti. Već zamisao o krizi i sukobu koji isključuju svaku vanjsku granicu odgovara strukturi traume, jer i trauma pretpostavlja isključenje svake vanjske granice, svake granice koja nije unaprijed upisana u djelokrug traumatskoga. Svjetski ratovi, drugim riječima, i to upravo kao fantazma o presezanju preko svake zamislive granice, već strukturno zadaju memoriju sebe kao traume. Simptomatično je u tome smislu što Freud svoju studiju o žalovanju i melankoliji (*“Trauer und Melancholie”*) piše upravo 1917. godine, u jeku Prvog svjetskog rata i u vrijeme Oktobarske revolucije: studiju koja problemski zahvaća manje normalan afekt žalovanja, koliko melankoliju kao neuspješno žalovanje, žalovanje onkraj prorade – kao da tek svjetski rat, čija struktura evidentno korespondira s dinamikom komunističke revolucije, patologizira ono što je u žalovanju normalno. S implikacijom tada da do takve patologizacije dolazi tek kad političko isključi uopće mogućnost sebi strane pozicije, odnosno samu mogućnost isključenja; s implikacijom također da se melankolija već unaprijed postavlja kao političko pitanje.

Upravo se tu nazire posebna vrijednost jugoslavenskog slučaja, gotovo višak vrijednosti, barem kad je riječ o analizi formativnog perioda hladnog rata. U Jugoslaviji, naime, Drugi svjetski rat realizira se istodobno kao komunistička revolucija, kao nigdje drugdje u tome totaliziranom geopolitičkom okviru. S jedne strane, to je važno jer zapadni saveznici rat u Jugoslaviji zato promatraju prije svega kao aktivnu sablast Oktobra, pa onda i kao aktivnu sablast vlastite politike u Prvom svjetskom ratu (aktivnu sablast vlastitog neuspjeha u onome što pamte kao pobjedu, dakle uspjeh).¹⁶ Već tu jugoslavenska revolucija provocira specifičnu spregu politike i memorije karakterističnu za hladni rat, kao kakav futur drugi hladnoratovskoga, njegova fantomska projekcija, i, upravo zato, kao scena njegova domišljanja.

S druge strane, sama logika komunističke revolucije zahtijeva upravo takvu intervenciju u postojeće režime sjećanja i pamćenja; kako sam spomenula, komunistička revolucija formira se oko sistemske intervencije u postojeće arhivske i historijske režime, kao intervencija u mnemičko, suprotstavljena logici arhiva. Prisjetimo li se Marxove filozofije, komunistička revolucija, ali i uopće projekt komunizma, događaju se u vremenu političkog *obećanja*. Oni su načelno neostvarivi i neostarivi; njihov je prezent, ali i njihov perfekt, načelno sablastan i fantomski, jer se stalno premješta u fantazmatski futur onoga u dolasku. Jugoslavenski slučaj realizira se upravo kao takvo premještanje, i zato kao specifična *memorija* revolucije, memorija *obećanja*: on je aktivna *sablast* Oktobra u času kad je Oktobar u Sovjetskom Savezu već etatiziran i historiziran. Upravo zato, jugoslavenska revolucija otvara pitanje koje Oktobar, barem za političku *povijest*, nije mogao otvoriti, a to je: može li se revolucija uopće realizirati osim unutar protokola sablasnoga, kao specifična memorija političkoga – nužno izvan logike i ekonomije kakvu pretpostavlja *raison d’État*? Nadalje: ako se revolucija ne može realizirati osim unutar protokola sablasnoga, a nužno izvan logike i ekonomiju kakvu implicira *raison d’État*, ne znači li to da se revolucija nužno realizira u uvjetima golog života, i tako do logične konzekvencije dovodi sablasnu logiku svojega obećanja – sada kao obezvređenje opreke između života i smrti? U tome smislu, moglo bi se reći da tek s jugoslavenskim slučajem (i opet, barem za političku *povijest*) počinje permanentna revolucija i,

¹⁶ Već 1948. Winston Churchill napominje da bi ime Drugog svjetskog rata trebalo biti “Izlišni rat” (*“the Unnecessary War”*). Vidi Winston CHURCHILL, *The Second World War. Volume I. The Gathering Storm*, London 1967., x.

s njom, kriza formativna za hladni rat. Pri čemu nije nevažno da komunizam, kao projekt, također računa s totalizacijom geopolitičkoga; mislim pritom na Komunističku *Internacionalu* i projekt *univerzalne* proletarizacije, ali i na načelno neomeđivo premještanje svih postojećih pozicija u fantazmatski futur onoga u dolasku.¹⁷

Kao takva, jugoslavenska revolucija za hladnoratovsku politiku ima vrijednost instrukcije ili scene domišljanja, ali ujedno i vrijednost koju psihoanaliza pripisuje prasceni ili praprizoru (*die Urszene*), s tim da edipsku fantazmu, implicitnu u Freudovu opisu prascene, otvara za radikaln upis političkoga. Ono što ta scena pokazuje jest odnos političke inteligencije o kojoj ranije govorim, i specifične memorije konstitutivne za revoluciju – memorije čija realizacija pretpostavlja nasilje i računa na traumatsko. Kad kažem da realizacija te memorije pretpostavlja nasilje i računa s traumatskim, ne mislim samo na historijsko nasilje revolucije, već prije svega na nasilje strukturno ubilježeno u logiku obećanja, jer obećanje pretpostavlja jedino vlastitu prekršivost, i obećati zapravo može jedino neuspjeh, melankoliju, nesreću.¹⁸ Svakako je simptomatično što će taj odnos fascinirati Churchillove izaslanike u Titov štab tokom 1943. i 1944. i prometnuti se u opće mjesto britanske ratne memoaristike, naposljetku i kod samog Churchilla: odnos *uspjeha* političkog domišljanja (lukave inteligencije!) i *nesreće* konstituentne za memoriju revolucije, koja se formira oko obećanja.

Izdvajam britanske memoariste zbog nekoliko razloga. Prvo, William Deakin, a malo poslije i Fitzroy Maclean, bili su časnici za vezu pri partizanskom Vrhovnom štabu u jeku revolucije, i prije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, dakle, i prije nego što se socijalistička Jugoslavija konstituirala oko *raison d'État*. (Maclean odlazi iz vojne misije u ožujku 1945.) Britanska vojna prisutnost među partizanima, posebno pri Vrhovnom štabu, u tome je smislu najsustavnija.¹⁹ Usto, oba su bila bliski Churchillovi suradnici; štoviše, kad je o Deakinu riječ, u *Drugom svjetskom ratu* Churchill ističe da je mu je Deakin prije rata pet godina bio asistent, i to u njegovu književnom radu.²⁰ Upravo su njihovi izvještaji, dakle, u podlozi ne samo Churchillove politike prema komunistima u Jugoslaviji tokom rata, već i memoarske dionice o Titu i Jugoslaviji.

Drugo, i Churchill i Maclean memoarske zapise koji uključuju prikaze jugoslavenske revolucije objavljuju netom nakon Drugog svjetskog rata, to jest, u vrijeme same formacije hladnog rata: Macleanovi *Istočni pristupi* (*Eastern Approaches*) izlaze 1949, a prvi svezak Churchillova *Drugog svjetskog rata* tiskan je već 1948. Kao takvi, oni su simptomatični za

¹⁷ Kad govorim o totalizaciji geopolitičkoga karakterističnoj za komunizam, indikativan je komentar Jacquesa Derride, o prvoj rečenici *Komunističkog manifesta*: da je sablast komunizma koja kruži Evropom ujedno scena evropske unifikacije, da se *Komunistički manifest*, dakle, otvara scenom evropske unifikacije. Usp. Jacques DERRIDA, *Spectres de Marx. L'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*, Pariz 1993., 23. Moglo bi se u tome smislu reći da je totalizacija geopolitičkoga konstitutivna za komunizam. Naravno, svaka analiza obećanja i sablasnoga u Marxovoj filozofiji kreće ovdje iz pozicije duga Derridinim *Sablastima Marxa* (uostalom, kao što ta studija kreće uvelike iz pozicije duga filozofiji Waltera Benjamina).

¹⁸ O obećanju iz te vizure vidi Tatjana JUKIĆ, "Kapitalizam, psihoanaliza, kulturna memorija: *Dundo Maroje* za nas kao obećanje tragedije", *Komparativna povijest hrvatske književnosti XI. Držić danas – epoha i naslijeđe*, (ur. C. Pavlović i V. Glunčić-Bužančić), Split-Zagreb 2009., 297.-305., posebno 303.-304.

¹⁹ Za iscrpan opis britanske vojne prisutnosti među partizanima, posebno u Hrvatskoj i posebno pri ZAVNOH-u, te za utjecaj koji su izvještaji pripadnika britanskih misija u Hrvatskoj imali na formiranje britanske politike prema Jugoslaviji u periodu od 1945. do 1948. (dakle, upravo do rezolucije Informbiroa), vidi Katarina SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb 2006. O recentnim analizama Titove navodne kontaminacije i indoktrinacije pripadnika britanskih vojnih misija pri partizanima, ponajprije Deakina i Macleana, vidi posebno 13-15.

²⁰ Vidi Winston CHURCHILL, *The Second World War. Volume V. Closing the Ring*, London 1966., 410.

strukturu memorije u podlozi hladnoratovskoga. S tim u vezi, valja upozoriti da ta struktura ne privilegira pristup karakterističan za historiografiju, već upravo za književnost. U uvodu prvome svesku Churchill tako upozorava da se oslonio na “metodu” Daniela Defoea, kako je Defoe razvija u *Memoarima jednoga viteza* (*Memoirs of a Cavalier*), te svoj tekst “ne opisuje kao povijest, jer ona pripada drugoj generaciji”.²¹ Pri čemu nije naodmet spomenuti da je za svoje memoare Churchill 1953. godine nagrađen Nobelovom nagradom, i to za književnost.²²

Naposljetku, Churchill je primjerna figura duge britanske političke tradicije, tradicije u kojoj se u velikoj mjeri odredila kako uopće struktura moderne državne uprave, tako i dinamika razvoja kapitalizma. Naravno, u onoj mjeri u kojoj je upravo Velika Britanija primjerno mjesto kapitalizma, ona je mjesto formativno za Marxovu filozofiju i za projekt komunizma; dovoljna je indikacija u tome smislu što Marx upravo u Londonu piše *Kapital*. S tim u vezi indikativno je također što Michel Foucault, u spomenutim predavanjima o rođenju biopolitike, raspravu o specifičnostima moderne države otvara napola sentencijom, napola naputkom što ga uzima iz povijesti britanske državne uprave: s implikacijom zapravo da britanska državna uprava ima vrijednost instrukcije ili scene domišljanja kako za analizu uopće modernog upravnog aparata (to jest, za analizu same oblasti upravljanja, dakle, politike kao takve), tako i za analizu sprege toga aparata i života, to jest, za analizu upravo biopolitike. Nimalo slučajno, Foucault tu instrukcijsku vrijednost britanske uprave dovodi u vezu s instrukcijskom vrijednošću psihoanalize, pa na početku taj naputak o upravljanju Roberta Walpolea, engleskog državnika iz 18. stoljeća – “*Quieta non movere*” – uspoređuje s početkom Freudova *Tumačenja snova* (*Die Traumdeutung*).²³ Zauzvrat, tu posebnu vrijednost britanskog primjera, ili slučaja, možda najsazetije opisuje Gilles Deleuze, kad na tragu Julesa Micheleta uspoređuje francuske i engleske kraljeve, pa kaže da su engleski oslobodili bujicu kapitalizma, a Francuzi su izumili buržoaski aparat koji će ih blokirati i pozivati na račun.²⁴

Zbog svega toga fascinacija britanskih memoarista revolucijom u Jugoslaviji i sama se razotkriva kao scena domišljanja, te ima vrijednost instrukcije, sada evidentno kao scena domišljanja uopće granica i djelokruga sprege političkoga i memorije.²⁵

Obrisi te scene naziru se već s prvom rečenicom poglavlja “Tito i Jugoslavija” *Drugog svjetskog rata*, kad Churchill kaže: “Čitatelj se sada mora vratiti unatrag, žestokoj i mračnoj priči koju je glavna naracija prestigla”.²⁶ Već opis priče o ratu u Jugoslaviji kao žestoke i mračne sugerira strukturu traumatske memorije, po intenzitetu nasilja (žestoka), i, još više možda, po neproradivosti (mračna).²⁷ Ipak, još legitimnija indikacija i intenziteta te priče

²¹ Vidi Winston CHURCHILL, *The Second World War*, I. ix.

²² Simptomatično: Deakin, inače profesor povijesti na Sveučilištu u Oxfordu, memoarski zapis o ofenzivi na Sutjesci, *Bojovnu planinu* (*The Embattled Mountain*) tiskat će tek 1971.

²³ Naravno Walpole i Freud ne govore isto (govore donekle suprotno, što napominje i Foucault), ali imaju istu vrijednost, kao scene domišljanja. Usp. M. FOUCAULT, *The Birth of Biopolitics*, 1.

²⁴ Vidi Gilles DELEUZE – Claire PARNET, *Dialogues II*, London – New York 2006., 28.

²⁵ Svakako je interesantno što Spehnjak, i to u knjizi koja je bez dvojbe historiografska i teži se legitimirati kao arhivska studija, također apostrofiraju termine kakvi su «fascinacija» Titom, koja je «zavela» predstavnike britanskih vojnih misija. Fascinaciju i zavedenost stavlja pritom u navodnike, u težnji da ih tako izolira, evidentno kao strano tijelo u historiografskom tekstu. Ipak, izdvojena sada kao strano tijelo, fascinacija britanskih emisara i, kasnije, memoarista tim rječitije signalizira prijetnju poretku kakav teže uspostaviti arhiv i historiografija, prijetnju memorijom neproradivom unutar arhiva i historiografije. (Vidi K. SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, 14.)

²⁶ Vidi W. CHURCHILL, *The Second World War*. V. 408.

²⁷ U sljedećem paragrafu Churchill kaže da je zemlja, posebno «duž dalmatinske obale», bila «u krajnjim mukama». U pismu Rooseveltu od 23. listopada 1943.: «Borbe [ondje] su najokrutnije i najkrvavije vrste». *Isto*, 409., 413.

i njezine neproradivosti jest njezin učinak na ono što Churchill naziva glavnom naracijom, dakle, na njegove memoare kao takve. Naime, ako ju je glavna naracija prestigla, a čitatelj se mora vraćati (i vraćati se *mora*), tada se ta "mala" priča o revoluciji ni ne može organizirati osim kao regresija, kao petlja na linearno vrijeme memoara, koja ga u stvari sve vrijeme potkapa i dovodi u pitanje. Štoviše, u tome slučaju ta "mala" priča o revoluciji signal je neke bazičnije nemoći naracije – nemoći da se neke priče organiziraju u skladu sa zamisli o povijesnom razvoju. Ta mala žestoka priča pokazuje se tako kao prijetnja onome što naracija teži uspostaviti kao red i poredak političke povijesti, gotovo kao da je uopće zamisao o narativnome redu i poretku u političkoj povijesti moguća samo ako se potisne ono što je u memoriji žestoko i neproradivo.

Ta kriza nužno dovodi u pitanje samo "ja" pripovjedača, dakle, samo uporište memoarske naracije. Budući da se takve krize u Churchillovoj naraciji događaju iznimno rijetko, tim je veća analitička vrijednost ove koja se javlja u poglavlju o Titu i Jugoslaviji: "Dok sam ležao bolestan u Marakešu", kaže Churchill, "pritiskala me kriza u jugoslavenskoj situaciji".²⁸ Churchill ovdje aludira na Drugo zasjedanje AVNOJ-a, kad postaje jasno da revolucionari neće pristati na povratak egzilantske kraljevske vlade: kad postaje jasno da će državna uprava u Jugoslaviji poslije rata biti socijalistička. Ta kriza koincidira s pripovjedačevom bolešću, ali opis njih dviju zajedno sugerira da se radi o krizama istoga reda: o stanjima koja ga pritišću, onemoćavaju, imobiliziraju, međusobno se dopunjuju i konstituiraju se kao scena biopolitičkoga. Nipošto slučajno, u istome paragrafu Churchill napominje da će britanskoj vojnoj misiji pri partizanima priključiti i vlastitoga sina Randolpha: slanje sina na ratište "najokrutnije i najkrvavije vrste" pripada krizi istoga reda, iste žestine i iste neproradivosti.

Upravo iz te perspektive valja zahvatiti poznatu epizodu o kojoj pripovijeda Maclean: o susretu s Churchillom u Kairu, kad ga je izvijestio da će se jugoslavenska država poslije rata najvjerojatnije orijentirati prema sovjetskom modelu. "Premijerov odgovor", kaže Maclean, "razriješio je moje dvojbe. 'Kanite li se', upitao je, 'poslije rata preseliti u Jugoslaviju?' 'Ne, gospodine', odgovorio sam. 'Ni ja', rekao je on. 'I zato, što se manje vi i ja budemo brinuli kakav će oblik vlade oni uspostaviti, to bolje'".²⁹ Samo naoko riječ je o lakonskom odgovoru. Churchill, naime, pitanje socijalističke uprave ovdje postavlja kao pitanje života, pitanje može li se u socijalizmu živjeti, s implikacijom da je socijalizam scena preživljavanja, gdje se u sferi političkoga obezvređuje opreka između života i smrti. Drugim riječima, Churchill ovdje socijalizam postavlja kao pitanje golog života, dakle, kao biopolitičko pitanje *par excellence*. Churchillovo poznato pitanje Macleanu premješta se tako u pitanje što uopće jest život u revoluciji, a onda i za socijalističku upravu, s implikacijom da je u takvim uvjetima život razlučiv od smrti nepodrživ, pa se pitanje života logično premješta u djelokrug sablasnoga, fantomskoga.³⁰

Ironično, Fitzroy Maclean je poslije rata dio života ipak provodio u Hrvatskoj, i to upravo na dalmatinskome otoku, u svojoj kući na Korčuli, gdje je boravio također i tokom rata. Maclean se, moglo bi se reći, cijeli život vraćao sjećanju na rat i revoluciju. Tim više fascinira da u svojim memoarima revoluciju od početka postavlja kao pitanje memorije, i to memorije u djelokrugu fantomskoga. O prvome jutru nakon što se noću padobranom spustio među partizane on bilježi sljedeće:

²⁸ *Isto*, 415.

²⁹ Vidi Fitzroy MACLEAN, *Eastern Approaches*, London 1965., 339.-340.

³⁰ S tim u vezi nužno je spomenuti britansku fascinaciju partizanima kao borcima koji bezrezervno obezvređuju vlastiti život, ali zapravo život uopće. Usp. W. CHURCHILL, *The Second World War*. V 409.; F. MACLEAN, *Eastern Approaches*, 265.

Dok smo sjedili ondje, kuriri su donosili dnevna izvješća iz okolice gdje su u toku bila borbena djelovanja. Uručujući poruku, i oni bi pozdravili stisnutom pesnicom. Sve se to doimalo čudno poznatim: seljačka koliba, žustar mladi zapovjednik, dobrohotna figura političkog komesara s brkovima nalik na brk morža i sa značkom sa srpom i čekićem na kapi, djevojka s pištoljem i ručnim bombama, uopće atmosfera aktivnosti i iščekivanja. Isprva se nisam mogao sjetiti gdje sam to već bio vidio. Tad mi se vratilo. Cijela ta scena, upravo takva, mogla je biti uzeta iz jednoga od starih sovjetskih filmova o građanskom ratu, koji sam gledao u Parizu prije sedam-osam godina. U Rusiji sam vidio revoluciju dvadeset godina kasnije, kad je bila jednako rigidna i pompozna i utvrđena kao i ostali evropski režimi. Sad sam svjedočio borbi u njezinim početnim fazama, s revolucionarima koji se bore za život i slobodu u strahovito nepovoljnim okolnostima.³¹

Maclean tako u memoarima otvara jedno od nosivih pitanja o sprezi memorije i revolucije, a to je: može li se revolucija uopće zahvatiti osim unutar protokola fantomskoga, kao specifična memorija političkoga, nužno izvan logike i ekonomije kakvu pretpostavlja *raison d'État*? Svakako je indikativno što se i za njega ta memorija realizira u sprezi s filmom, kao specifična logika filmskoga, osovljena oko spektralnosti. Da je i Oktobar u početnim fazama tražio sličnu memoriju, pokazat će njegov sunarodnjak William Somerset Maugham, kojega je britanska obavještajna služba 1917. poslala u Rusiju da, kaže ironično, "spriječim boljševičku Revoluciju i Rusiju zadržim u ratu".³² Ali to je priča za dalju analizu, i drugu priliku.

POLITICS AND MEMORY: THE COLD WAR AND THE VALUE OF THE YUGOSLAV REVOLUTION

Abstract: Given the fact that the Cold War forms around the memory of the Second World War, the Second World War in Yugoslavia is structurally relevant to its formation, because it plays out as a communist revolution. This is important not only because the Western Allies therefore perceive the war in Yugoslavia as an active specter of the Russian Revolution (and then as the active specter of their own politics in the First World War), but also because the very logic of the communist revolution, with its Marxist underpinnings, calls for such an intervention into the existing memory regimes.

My analysis here focuses on the wartime memoirs of British liaison officers to Josip Broz Tito's partisan headquarters that testify to this logic, particularly on *Eastern Approaches* by Fitzroy Maclean, as well as on Winston Churchill's *The Second World War*. What interests me is the possibility that the Cold War (bio)politics in the 1950ies and later is structured around the interventions characteristic in fact of the communist revolution, which then provides a passageway to analyzing the (bio)politics of what we are only beginning to grasp as postsocialism.

Key words: communism, revolution, the Cold War, memory, (bio)politics

³¹ Vidi F. MACLEAN, *Eastern Approaches*, 259.-260.

³² William SOMERSET MAUGHAM, *Ashenden*, London 1965., x.

Literatura

- Giorgio AGAMBEN, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford 1998.
- Davor BEGANOVIĆ, *Pamćenje traume. Apokaliptična proza Danila Kiša*, Zagreb-Sarajevo 2007.
- Winston CHURCHILL, *The Second World War. Volume I. The Gathering Storm*, London 1967.
- Winston CHURCHILL, *The Second World War. Volume V. Closing the Ring*, London 1966.
- Gilles DELEUZE, *Critique et clinique*, Pariz 1993.
- Gilles DELEUZE – Claire PARNET, *Dialogues II*, London – New York 2006.
- Jacques DERRIDA, *Mal d'Archive. Une impression freudienne*, Pariz 1995.
- Jacques DERRIDA, *Spectres de Marx. L'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*, Pariz 1993.
- Michel FOUCAULT, *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978-1979 [Naissance de la Biopolitique: Cours au Collège de France, 1978-1979]*, (ur. M. Senellart), New York 2008.
- Renata JAMBREŠIĆ KIRIN, *Dom i svijet. O ženskoj kulturi pamćenja*, Zagreb 2008.
- Tatjana JUKIĆ, "Kapitalizam, psihoanaliza, kulturna memorija: *Dundo Maroje* za nas kao obećanje tragedije", *Komparativna povijest hrvatske književnosti XI. Držić danas – epoha i naslijeđe*, (ur. C. Pavlović i V. Glunčić-Bužančić), Split-Zagreb 2009., 297.-305.
- Danilo KIŠ, *Gorki talog iskustva*, (prir. M. Miočinović), Beograd 1991.
- Fitzroy MACLEAN, *Eastern Approaches*, London 1965.
- William SOMERSET MAUGHAM, *Ashenden*, London 1965.
- Katarina SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb 2006.
- Jean-Pierre VERNANT i Marcel DÉTIENNE, *Lukava inteligencija u starih Grka*, Zagreb 2000.
- Ugo VLAISAVLJEVIĆ, *Lepoglava i univerzitet. Ogledi iz političke epistemologije*, Sarajevo 2003.

DESNIČINI SUSRETI
2009.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

 FF press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 4

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
FF-press

Za nakladnika

Damir Boras

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.

Zbornik radova

Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Zagreb, Ivana Lučića 3

tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879

e-mail: info@ffzg.hr

www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik

Boris Bui

Grafička oprema

Ivanka Čokol

Marko Maraković

Boris Bui

Lektura i izrada kazala

Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice

Ana Pojatina

Tisak i uvez

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA